
УДК 81'366.544

Михайло Гінзбург (м. Харків)

ПРО ФОРМИ ЗНАХІДНОГО ВІДМІНКА В УКРАЇНСЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТАХ

У статті узагальнено дослідження двох форм знахідного відмінка української мови, обґрунтовано потребу ввести до активного вжитку форму цього відмінка із закінченням -а (-я) назв чітко окреслених неістот чоловічого роду однини II відміни в українських фахових текстах, відзначено її переваги над нульовою формою знахідного відмінка.

Ключові слова: нульова форма знахідного відмінка, форма знахідного відмінка із закінченням -а (-я), родовий відмінок.

У новітньому граматичному описі української мови зазначено, що «однією зі специфічних рис синтаксису сучасної української мови є наявність двох форм знахідного відмінка іменників чоловічого роду однини від назв неістот у функції об'єкта: форми, співвідносної з формою називного відмінка (перша форма), і форми із закінченням -а, співвідносної з формою родового відмінка (друга форма)...» [17: 209].

Цю особливість української мови фіксували ще С. Смаль-Стоцький [12: 64], Є. Тимченко [16: 94] та мовознавчі праці «золотого десятиріччя», зокрема О. Курило [6: 113–114], О. Синявського [11: 45–51], О. Матвієнка [7; 8: 87–106]. І. Огієнко приділив цьому питанню спеціальний розділ IV виданого ще 1969 р. у Вінніпезі своєрідного підручника для самостійного вивчення української мови «Наша літературна мова». Проте мовознавцям України зазначена праця стала доступною лише 2011 року після її перевидання [10: 200–241]. Наявність двох змістово еквівалентних форм знахідного відмінка відбито в академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» [14: 103–104].

Основні тенденції розвитку форм знахідного відмінка викладено у працях І. Вихованця [2–4]. Зазначені форми досліджувала також В. Юносова [23: 56–70]. Про цю своєрідність української мови писали Б. Антоненко-Давидович [1: 25] та І. Фаріон [21: 204].

Мета статті — запропонувати як засіб забезпечення точності та однозначності фахових текстів уживати **форм знахідного відмінка із закінченням -а (-я) для назв чітко окреслених неістот¹ чоловічого роду однини II відміни** у контекстах, які не виражають частинності, мети й тимчасовості користування.

Українська мова має дві **змістово еквівалентні** форми знахідного відмінка для назв чітко окреслених неістот чоловічого роду однини II відміни — давнішу з нульовим закінченням (далі — нуль-форма), яка збігається з формою називного відмінка, і пізнішу із закінченням **-а (-я)** (далі — А-форма), яка **переважно** збігається з формою родового відмінка.

Уживати прямого додатка в А-формі замість нуль-форми розпочали дуже давно, зокрема найдавніші старослов'янські і старосхіднослов'янські пам'ятки вже містять приклади такого вживання [23: 56].

Замінювати нуль-форму А-формою найперше почали в **назвах істот**, і згодом А-форма в цих іменниках скрізь заступила архаїчну нуль-форму. Наприклад: *покликав сина, забрав коня*, тоді як «стародавні знахідні мали б бути: *покликав синь, забрав конь*» [10: 201]. Як зазначала В. Юнусова, таку заміну спричинила саме **потреба розрізнити форми підмета і прямого додатка**, які через фонетичні зміни здавна збігалися. Найнагальнішою ця потреба була для назв істот, бо з огляду на вільний порядок слів, характерний для слов'янських мов, часто було важко з суто логічних міркувань розмежувати підмет і прямий додаток. У сучасній українській мові прямий додаток, що є назвою істоти, має тільки А-форму². Сліди вживання давньої нуль-форми назв істот можна спостерігати хіба що у прислівнику *заміж* (із «за мужь») [23: 56–57].

Згодом А-форма почала за аналогією заступати нуль-форму в назвах чітко окреслених неістот чоловічого роду II відміни, форма родового відмінка яких закінчується на **-а (-я)** [10: 203]. Наприклад, українські писемні джерела XIX — початку XX ст. відбивали значне варіювання форм знахідного відмінка однини цих іменників. Численні приклади, наведені в монографії В. Юнусової, свідчать, що значення слів майже не впливало на вибір нуль- чи А-форми [23: 60–61].

І. Вихованець довів, що в словосполучках *читаю листа й узяв бінокля* вжито знахідного, а не родового відмінка, тоді як у *нема листа та нема бінокля* — саме родового. Річ у тім, що «в реченні з однаковою синтаксичною будовою іменники різних родів мають той самий

¹ **Неістоти** поділяють на **чітко окреслені** (тобто охоплювані зором речі, деталі, частини тіла, різні міри, місяці, дні тижня тощо) та **нечітко окреслені** (предмети, що їх не можна охопити зором, які не мають чітких меж, збірні поняття, території, речовини, явища, почуття, дії, стани, ознаки, ігри, абстрактні поняття тощо) [24: 301].

² За даними пам'яток, замінювання відбувалося поступово. Насамперед А-форма замінила колишню нуль-форму у власних назвах людей. Потім це відбулося у загальних назвах осіб, які остаточно набули А-форми лише з кінця XIII ст. У назвах тварин і птахів А-форма стала нормою лише в XVI — XVII ст. [23: 57–58].

відмінок»³ [2: 94]. Тому, замінивши іменник чоловічого роду іменником жіночого або середнього роду, можна легко з'ясувати відмінок. Отже, з прямо-перехідними дієсловами *читаю* і *узяв* маємо знахідний відмінок (бо *читаю книжку, узяв крісло*), а в заперечній конструкції — родовий (бо *нема книжки, нема крісла*) [2: 93].

І. Огієнко, досліджуючи етнографічні збірники, установив, що в живій українській мові послідовно вживають А-форм від назв **чітко окреслених неістот** чоловічого роду, причому «східноукраїнські говори знають цього процесу значно сильніше, ніж говори західні» [10: 211]. О. Курило, розглядаючи вживання А-форм після прямо-перехідних дієслів, зазначає, що «явище це набуло величезного поширення по українських говірках, а надто в часто вживаних словесних сполученнях, і стосується воно здебільшого до речівників (іменників — М. Г.) конкретного значіння, що становлять певну цілісність» [6: 113].

У класичній українській літературі широко вживали А-форм. І. Огієнко навів численні приклади з творів письменників як наддніпрянських (І. Котляревського, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, Панааса Мирного, М. Старицького, Б. Грінченка, І. Нечуя-Левицького), так і західноукраїнських (Ю. Федьковича, А. Чайківського, Б. Лепкого та інших) [10: 213–216].

У першій половині ХХ ст. А-форми були дуже поширені в українській літературній мові, що засвідчують твори В. Винниченка, М. Коцюбинського, І. Огієнка, В. Підмогильного, М. Рильського, П. Тичини та інших письменників, східноукраїнська (до 1933 р.) та західноукраїнська (до 1939 року) періодика [10: 216, 222–225; 23: 61–62]. Цієї форми вживали навіть у конструкціях з прийменниками **про** і **на**: *про пам'ятника тішли чудні теревені; звелів збирати жертви на пам'ятника; аби Київську Академію переробити на університета* [23: 62] (тут і далі в усіх цитатах підкреслення наше — М. Г.).

О. Синявський указував на наявність паралельних форм знахідного відмінка: «форми знахідного відмінку однини в іменників чоловічого роду дорівнюються хоч формам назовного, хоч родового однини ж. Як уже зазначено в примітці до § 38₁, у знахідному відмінку можливі тільки закінчення **-а (-я)** з закінчень родового відмінку, і що бувають вони завжди в назвах живих істот, потім можуть бути і в інших тих іменниках, що в родовому приймають закінчення **-а (-я)** і, нарешті, в спеціальних умовах і в усіх інших...» [11: 50]. І далі він наводить правила такого вживання:

1. У назвах живих істот: в родовому відм. **-а (-я)** — у знахідному **-а (-я)** обов'язково
2. У назвах оформлених предметів неживих: в родовому відм. **-а (-я)** — у знахідному як у назовному або теж **-а (-я)**: *урізає палець* або *урізає пальця, купив на карбованця* і т. ін.

³ Цю думку обґрунтовано так: «Іменники чоловічого, жіночого і середнього роду не мають спеціальних для себе відмінків. Наявність таких відмінків була б велика “розкіш” для граматики» [2: 93–94].

3. У назвах предметів невиразного оформлення: в родовому відм. **-а (-я)** або **-у (-ю)** — у знахідному як у назовному або на **-а (-я)**: *поломав віз* або *поламав воза*, *скінчив університет* або *скінчив університета*, *читав декрет* або *читав декрета* і т. ін.
4. У назвах речей зовсім неформлених (збірних, абстрактних): в родовому відм. тільки **-у (-ю)** — у знахідному як у назовному (*дивлюсь на сніг...*), коли ж **-а (-я)**, то тільки з значінням персоніфікації: *спитав вітра*, *покликав мороза* і т. ін. [11: 51].

Це саме зафіксовано і в "Українському правописі" 1928 р. (табл. 1, п. 1).

У «золоте десятиріччя» А-форм уживали у фахових, зокрема ділових, наукових і навчальних текстах. Наприклад, радянські поштові картки мали офіційний напис: *Одержав листа своєчасно тому, що на листі зазначено індекса* [10: 222]. Словник ділової мови [22] рекомендував писати: *видавати декрета про що* (с. 79), *засвідчити документа*, *правити за документа* (с. 93), *прикладати, застосовувати закона* (с. 113), *прочитати протокола* (с. 226), *посвідчувати документа* (с. 277) тощо.

У найпопулярнішому підручнику свого часу «Уваги до сучасної української літературної мови» [6] О. Курило ставить мовознавчі терміни **дієприкметник, займенник, прийменник, прикметник, прислівник, речівник** в А-формі після прямо-перехідних дієслів *висунути, віддавати, відзначити, гуртувати, застосувати, мати, підносити, ставити* тощо та в конструкції *вживати за*. Напр.: «... ставимо замість неї **дієприкметника** (с. 31); Дієслова **правити, найнятися, служити** мають при собі **прийменника за** з акузативом...» (с. 100); Підносить **прикметника** й **прийменник**, коли його повторити і перед речівником, і перед прикметником...⁴ (с. 141); Де треба що-найвищою силою відзначити у фразі **речівника, прикметника** чи прикметникового **прислівника**, там можна в певних зворотах вжити **прикметника** того самого кореня, що й підсилюване слово... (с. 146); Сюди гуртую й **займенника щось**, що вказує собою на цілковиту невизначеність підмету, зокрема і роду його... (с. 156); Слово **поруч** українська мова вживає і за **прийменника** і за **прислівника** (с. 193) (виділення — М.Г.).

⁴ Цей приклад особливо показовий. Щоб логічно наголосити підмет — **прийменник**, авторка вдалася до зворотного порядку слів. Якщо ж поставити прямий додаток прикметник у нуль-формі, речення взагалі стане малозрозумілим, бо важко буде відрізнити прямий додаток від підмета: *Підносить прикметник (прямий додаток) й прийменник (підмет), коли його повторити і перед речівником, і перед прикметником*. Можна було б логічно наголосити на підметі й за прямого порядку слів [9: 38–40], наприклад: *Саме прийменник (підмет), коли його повторити і перед речівником, і перед прикметником, підносить прикметник (прямий додаток)*. Проте, на нашу думку, варіант із А-формою і зворотним порядком слів — кращий.

Уживали А-форм і в інших фахових працях, зокрема не лише «пуристи» Є. Тимченко (...довелося видавати окремими випусками, не буди певним, чи побачить **світа** наступний...; ...з огляду на перше, в номінативі, що дасться уявити як **чинника** діяльності, *agens*, а що в акузативі, як *patiens*, **терника**.) [15: Переднє слово, 1] та С. Смеречинський (... передруковувала та впорядковувала **рукописа** ...; Широко знає українська мова **прийменника** “за”...) [13: 7, 48], а й навіть «борець з пуризмом» О. Матвієнко (...бо воно (словосполучення) має свого **суб'єкта, предиката й об'єкта**; Всесоюзна Академія Наук видає **збірника**, присвяченого Соболевському...) [8: 65, 82] (виділення — М. Г.).

Якщо на початку українізації О. Курило писала, що «сучасна літературна мова нехтує акузативними формами на **-а (-я)** від речивників чоловічого роду по перехідних дієсловах» [6: 113], то через декілька років А-форм уже активно вживали в ділових, наукових і навчальних текстах. Проте остаточно встановити, наскільки поширеною була така практика, можна буде тільки після спеціального дослідження репрезентативного корпусу фахових текстів золотого десятиріччя.

Зауважимо, що одні дослідники, наприклад О. Матвієнко, наголошували на надуживанні А-форми через недосконалість критеріїв уживання, але застерігали, що «це не значить, що її треба засуджувати» [7: 43, 56]. Інші, зокрема І. Огієнко [10: 217–220, 228], навпаки, вважали, що процес заступання в українській мові нуль-форми А-формою стримувався внаслідок російського та польського впливу, оскільки в літературних російській та польській мовах аналогічні форми знахідного відмінка на **-а (-я)** зазвичай оминають, бо вважають за ознаки «простацької мови», хоч живі народні різновиди цих мов добре знають такі форми. Тому вживання в українській літературній мові А-форм є її істотною й оригінальною ознакою. Загалом вплив сусідніх розвинутих мов на українську завжди був дуже сильний і захоплював навіть провідних українських письменників. Саме цим І. Огієнко пояснює вживання у творах багатьох письменників саме нуль-форм [Там само: 218].

На початку 30-х рр. ХХ ст. в Радянській Україні почався наступ на ті особливості української мови, які відрізняли її від російської. Однією з них була А-форма знахідного відмінка. Спочатку дискусія між противниками та прихильниками А-форми мала ще науковий характер і ставила на меті знайти мовні критерії, коли цієї форми доцільно вживати [7]. Проте поступово звинувачення набували суто політичного характеру. Це стає очевидним з порівняння праць О. Матвієнко, опублікованих 1930 р. [7] і 1932 р. [8: 87–106]. Наприклад, до абзацу «Причин означеного нами ухилу (надуживання А-форми — М. Г.) кілька. Їх можна вбачати в неухважному ставленні до критеріїв про це питання та почасти в недосконалоості самих критеріїв» [7: 43] додано «, а головне в інерції відштовхування української мови від російської (аби

не так як по-російськи)» [8: 88]. А це вже суворе політичне звинувачення⁵ з боку тих, хто взяв на озброєння «принцип класової доцільності в культивуванні літературної мови» [Там само: 21]

Зважаючи на це, в «Українському правописі» 1933 р. А-форму подали у **примітці** як **певний виняток**, що її можуть мати лише **інколи** і тільки **деякі** іменники-назви неістот (табл. 1, п. 2). «Український правопис» 1946 р. не змінив цього підходу, а лише звузив коло прикладів цих іменників — з десятих до трьох (табл. 1, п. 3). «Український правопис» 1960 р. виклав правила вживання А-форм (табл. 1, п. 4) практично так само, як «Український правопис» 1946 р. Через це у фахових текстах, де потрібно було поставити семантичний об'єкт перед семантичним суб'єктом, почали активно вживати неприродних для української мови пасивних конструкції з дієсловами на **-ся**. Наприклад, замість природного українського вислову *вала обробляє різець, вироблений з...*, де семантичний суб'єкт *різець* — підмет, а семантичний об'єкт *вал* — прямий додаток у А-формі, стали писати *вал обробляється різцем, виробленим з...*, де семантичний об'єкт *вал* став підметом, а семантичний суб'єкт *різець* — додатком в орудному відмінку. Щоб показати напрям технологічного процесу (саме *різець обробляє вал*, а не навпаки) прямо-перехідне дієслово *обробляти* замінено його пасивною формою на **-ся**.

Після 1933 р. радянські письменники, керуючись нормами чинного на той час «Українського правопису», оминають А-форму. Поміж них і ті, хто раніше активно її вживав, напр., М. Рильський [10: 228–229].

З початку 50-х рр. ХХ ст. під впливом живої мови і всупереч правописним нормам українські радянські письменники починають помалу вживати А-форм паралельно з нуль-формами. Досліджуючи радянську літературу цього періоду, І. Огієнко дійшов висновку, що письменники явно поділилися на дві групи: одні оминають форму на **-а (-я)**, а другі, навпаки, — стихійно її вживають, цебто йдуть за народною мовою [10: 229–234].

В академічній праці «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» зазначено, що «знахідний відмінок, спільний з називним або родовим, для іменників — назв предметів і абстрактних понять найчастіше вживається **без будь-якого семантичного розрізнення** (виділення наше — М. Г.). Однак, коли відповідні іменники не позначають предметів побутового вжитку, форми знахідного відмінка, спільні з родовим, надають мові певного стилістичного забарвлення — пожвавлення, активізації об'єкта тощо» [14: 103]. Далі зазначено, що для назв ігор і тан-

⁵ Бо на початку цієї праці зазначено, що «після Жовтня в радянських умовах, коли українська літературна мова стає мовою гегемона культурного будівництва — *пролетаріату*, дрібнобуржуазні, націоналістично настроєні і фашистські елементи намагалися за всяку ціну продовжити тенденцію **відштовхування від російської** ... (виділення наше — М. Г.); намагалися закріпити в ній (літературній мові) свою класово-ворожу пролетаріатові ідеологію, ба навіть свідомо шкодити соціалістичному будівництву» [8: 14].

ців уживають тільки форми, спільної з родовим, і наведено фразеологічні звороти тільки з цією формою.

У сучасній українській літературній мові кількість конструкцій з формою знахідного відмінка на **-а (-я)** невпинно зростає, зокрема триває процес витіснення А-формою нуль-форми в конструкціях з інфінітивом, з прийменниками ⁶ **в/у, за, на**, значно рідше — з **про, під, по**. Про це свідчать численні приклади з творів таких українських письменників, як О. Гончар, І. Драч, П. Загребельний, Л. Костенко, Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко, В. Симоненко, наведені в монографії В. Юносової, зокрема: *перешкодив вкинути листа до поштової скриньки* (П. Загребельний), *кутаючись у тоненького синього плащика* (Ю. Мушкетик), *сів на трактора*; *Аж на носа насунувши свого зім'ятого капелюха* (О. Гончар) [23: 66] (курсив і підкреслення — М. Г.).

Чинний сьогодні «Український правопис» порівняно з попередньою редакцією розширив сферу вживання форм знахідного відмінка на **-а (-я)**, збільшивши кількість прикладів і подавши, як і в «Українському правописі» 1928 р., А-форми на першому місці, а нуль-форми — на другому (табл. 1, п. 5). Проте, на відміну від «Українського правопису» 1928 р., саме подання у примітці з формулюванням «Деякі іменники, переважно назви побутових предметів» нібито підкреслює, що А-форма є певним винятком. Це змінено в проекті «Українського правопису» І. Ющука [25: 50–51] (табл. 1, п. 6), хоч у наведених там прикладах з огляду на традиції живої народної мови бажано було б поставити А-форми на перше місце.

У зразках відмінювання іменника **меч**, запропонованих у новітньому граматичному описі української мови [4: 105], нуль-форму *меч-∅* і А-форму *меч-а* подано паралельно без жодних застережень. Це ще раз підтверджує, що українська літературна мова має дві **змістово еквівалентні** форми знахідного відмінка.

І. Огієнко зазначав, що процес заступання в українській мові нуль-форми А-формою «дуже частий і дуже сильний, і він усе побільшується. І тому він часом вривається і до тих слів, які нормально мають у родовому **-у**» [10: 239]. Іменників, що в родовому відмінку мають закінчення **-у (-ю)**, за аналогією вживають у **чітко окресленому значенні** в А-формі ⁷, наприклад: *...договора було таки складено і підписано* (В. Винниченко); *...скласти правописа доручили професорам...* (І. Огієнко); *Он яким жагликом покоса кладе.* (О. Гончар); *...сам склав і підписав смертного вирока собі* («Сучасність») [23: 69].

Отже, форма знахідного відмінка може мати тільки закінчення **-а (-я)** незалежно від закінчення родового відмінка. Ті, хто використовують у знахідному відмінку закінчення **-у (-ю)**, порушують граматичну

⁶ У «золоте десятиріччя» спостерігали тенденцію вживати нуль-форми з прийменниками **на, за, в, про** [7: 48].

⁷ «Закінчення: **а (я)** має властивість уконкретнювати та індивідуалізувати» [7: 44].

норму сучасної української літературної мови⁸, оскільки таке закінчення може бути лише в родовому відмінку. Приклади таких порушень наведено, зокрема, у монографії В. Юносової [23: 70].

Окремі слова мають залежно від значення в родовому відмінку два закінчення **-а (-я)** в чітко окресленому та **-у (-ю)** в абстрактному, збірному та речовинному значенні [23: 21–24]. Якщо йдеться про чітко окреслене значення, то форма на **-а (-я)** може бути також у знахідному відмінку. Наприклад, іменник *папір* у реченнях *Я взяв той папір* і *Я взяв того папера* має форму знахідного відмінка. Але замінивши закінчення іменника *папір* з **-а** на **-у**, змінюємо його відмінок і відповідно значення: *Я взяв паперу* — родовий частинний (*Я взяв частину паперу*) [Там само: 69].

Дехто з мовознавців вважає, що в «науковому й офіційно-діловому стилях родовий у функції знахідного не вживається. У розмовному мовленні та в різних жанрах художньої літератури обидві форми звичні» [23: 70]. На нашу думку, цей висновок ґрунтується на тому, що автори і особливо редактори фахових (зокрема ділових) текстів після 1933 р. оминали А-форму, бо її фактично обмежили у вжитку «Українські правописи» 1933, 1946 та 1960 рр. Проте, як зазначено вище, поки ще не було цієї штучної заборони, А-форм активно вживали у фахових текстах, зокрема, в провідних мовознавчих працях. Отже, маємо хибне коло: **не можна, тому що останні 80 років не вживали, а не вживали, тому що обмежили.**

Оскільки в сучасній українській літературній мові А-форма активізувалася, чинний правопис почав розширювати сферу її вживання, а новітній граматичний опис української мови [4: 67, 105] не подає жодних застережень щодо вживання А-форми, то маємо всі підстави використовувати її у фахових (зокрема ділових, наукових, навчальних) текстах⁹, **де потрібно відмежовувати підмет від прямого додатка**, а також у контекстах для забезпечення мелодійності фрази (вживання закінчення **-а** на стику приголосних або в разі нагромадження приголосних) [3: 33].

І. Вихованець застерігав, що «зловживати формою знахідного відмінка на **-а (-я)** не варто» [2: 95]. Не бажано вживати А-форми знахідного відмінка поряд зі звичайною формою іменника в родовому від-

⁸ І. Вихованець вважає, що «форми з закінченням **-у** не проникли в знахідний відмінок саме через те, що не могли спертися на паралель у назвах істот» [3: 33].

⁹ Олена Курило вважала істотною вадою, що «сучасна українська наддніпрянська літературна мова — найбільше в **спеціально-наукових** та в **популярно-наукових виданнях** — своєю складнею та фразеологією, почасти й словотвором, мало нагадує українську народню мову; вона намагається йти шляхом російської наукової мови з її здебільшого далеким від народнього складом фрази (виділення наше — М. Г.)» [6: 11–12]. Отже, недоцільно протиставляти фахову (зокрема ділову) мову мові художньої літератури, уводячи штучні, нічим не обґрунтовані заборони на природні українські засоби висловлювання, які змушують авторів уживати невластивих українській мові пасивних конструкцій з дієсловами на **ся**. Наприклад: замість правильного *Підносить прикметника й прийменник, коли його...* — неправильно *Прикметник підноситься прийменником, коли останній...*

Таблиця 1. Правила подавання форм знахідного відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни в різних редакціях «Українського правопису»

Редакція українського правопису	Фрагменти редакцій українського правопису зі збереженням стилю та форматування
<p>1. «Український правопис» (1928), затверджений Постановою Народного Комісара Освіти УСРР М. Скрипника від 6 вересня 1928 р. [5: 454, 462]</p>	<p style="text-align: center;">ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК</p> <p>§ 27. У знахідному відмінку однини іменники мають закінчення -а (-я), -у (-ю), або вживаються у формі назовного відмінку.</p> <p>1. -а (-я) мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та -о (-ьо), коли вони означають живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в § 25¹⁰: <i>за хлопця, метелика...</i>, <i>на дуба, за олівця, карбованця, плуга, каганця...</i>, навіть <i>університета, декрета</i> й ін.</p> <p>2. -у (-ю) мають усі іменники жіночого й чоловічого роду на -а (-я): <i>на раду, старшину, суддю...</i></p> <p>Усі інші іменники (отже всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова <i>мати</i> знахідн. однини <i>матір</i>.</p>
<p>2. «Український правопис» (1933), затверджений Постановою Народного Комісара Освіти УСРР В. Затонського від 5 вересня 1933 р. [5: 488, 502–503]</p>	<p style="text-align: center;">ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК</p> <p>§ 25. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають закінчення -а, -я або вживаються у формі називного відмінка.</p> <p>1) -а (-я) цебто однаково з формою родового мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означають істот: <i>будівника, доповідача, коня, хлопця</i>.</p> <p>Примітка. Таке закінчення поруч з формою однаковою з називним відмінком можуть мати інколи і деякі інші іменники, наприклад: <i>трактор(а), комбайн(а), плуг(а), дуб(а), стол(а), карбованец(а), димар(я), акт(а), лист(а), декрет(а)</i>.</p> <p>2) Всі інші іменники чоловічого й середнього роду у знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: <i>комісаріат, колектив, ячмінь, стиль, стіл, сон, лист, міст, будинок, декрет, акт, місто, місце, село...</i></p>
<p>3. «Український правопис» (1945), «затверджений Народним Комісаром освіти УСРР П.Г. Тичиною» і схвалений Постановою Ради Народних комісарів УРСР від 8 травня 1945 р. [19: 2, 4, 71]</p>	<p style="text-align: center;">Знахідний відмінок</p> <p>§ 49. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.</p> <p>1. Форму, однакову з формою родового відмінка, мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означають істоти: <i>будівника, доповідача, хлопця, коня</i>.</p> <p>Примітка. Таку форму паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають і деякі інші іменники, напр.: <i>плуг і плуга, дуб і дуба, лист і листа</i>.</p> <p>2. Всі інші іменники чол. р., а також іменники середн. р. у знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: <i>комісаріат, колектив, ячмінь, стиль, стіл, сон, міст, будинок, декрет; місто, місце, село</i>.</p>

¹⁰ РОДОВИЙ ВІДМІНОК § 25...1...б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** – 3-ї (див. § 22), коли вони озна-

Редакція українського правопису	Фрагменти редакцій українського правопису зі збереженням стилю та форматування
4. «Український правопис» (1960), «затверджений Академією наук УРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР і Міністерством освіти УРСР» [20: 2, 82]	<p style="text-align: center;">Знахідний відмінок</p> <p>§ 50. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.</p> <p>1. Форму, однакову з формою родового відмінка, мають усі іменники чол. р. цієї відміни, коли вони означають істоти, а також персоніфіковані явища: <i>будівника, доповідача, хлопця, коня; Мороза, Вітра</i>.</p> <p>Примітка. Таку форму паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді допускають і деякі інші іменники, напр.: <i>плуг і плуга, дуб і дуба, лист і листа</i>.</p> <p>2. Всі інші іменники чол. р., а також іменники середн. р. у знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: <i>комісаріат, колектив, ячмінь, стиль, стіл, сон, міст, будинок, декрет; місто, місце, село</i>.</p>
5. Чинний «Український правопис», «схвалений Національною академією наук України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури і мистецтв України» [18: 1, 87]	<p style="text-align: center;">Знахідний відмінок</p> <p>§ 50. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.</p> <p>1. Форму, однакову з формою родового відмінка, мають усі іменники чол. р., які означають істоти, а також персоніфіковані явища: <i>будівника, доповідача, коня, хлопця, Вітра, Мороза</i>.</p> <p>Примітка. Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати паралельні форми, спільні з формами родового, або називного відмінків: (зрізав) <i>дуба й дуб</i>, (дав) <i>карбованця й карбованець</i>, (написав) <i>листа й лист</i>, (узав) <i>ножа й ніж</i>, (поклав) <i>олівця і олівець</i>, (поставив) <i>плуга й плуг</i>.</p> <p>2. Усі інші іменники чол. р., а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: <i>будинок, декрет, інститут, колектив, міст, народ, полк, стиль, стіл, сон, ячмінь; коріння, місто, місце, море, село</i>.</p>
6. Проект «Українського правопису» проф. І.П. Ющука [25: 50–51]	<p>§ 46. Особливості відмінювання іменників II відміни чоловічого роду. ...</p> <p>3. У знахідному відмінку однини:</p> <p>а) назви істот мають таку саму форму, як і в родовому відмінку: <i>бачу товариша, продавця, слюсаря, кота, шпака, жука</i>.</p> <p>б) назви неістот мають таку саму форму, як і в називному відмінку: <i>бачу ліс, університет, обрій, Дунай</i>; але чітко окреслені предмети можуть мати паралельні форми: <i>ніж і ножа, олівець і олівця, зошит і зошита, автобус і автобуса</i>.</p>

чують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без брата, до хлопця, з лиходія, від коня, проти сокола, метелика...*; предмети: *коло плуга, без носа, з пальця, до олівця, димаря, гвинта, автомобіля, дощоміра, переривача, барометра, фонографа, грамофона, мікроскопа, мотора...*; певні міри: *з гарця, до пуда, без карбованця, аршина, метра (= міри), грама, січня, листопада, вівтірка, тижня, місяця...* [5: 459].

мінку або вживати поряд двох А-форм знахідного відмінка, бо збіг однакових закінчень **-а (-я)** є зайвим та заважає правильно зрозуміти текст. У таких випадках В. Юносова рекомендує використовувати нуль-форму знахідного відмінка [23: 63–64].

Висновки

1. Форма знахідного відмінка із закінченням **-а (-я)** для **назв чітко окреслених неістот чоловічого роду однини II відміни** в контекстах, що не виражають частинності, мети й тимчасовості користування, є однією із специфічних рис синтаксису сучасної української мови.

2. А-форма відповідає традиції української народної мови, вона природно збереглася в живому мовленні і повинна відновитися в сучасній літературній мові попри обмеження її протягом майже 60 років. Маємо всі підстави повернутися до активного вживання цієї форми в назвах **чітко окреслених предметів і понять** у ділових, наукових, науково-популярних і навчальних текстах, оскільки саме вона забезпечує точність і однозначність речень із прямо-перехідними дієсловами, бо сприяє чіткому розмежуванню підмета і прямого додатка та дає змогу уникати неприродних для української мови пасивних конструкцій з дієсловами на **-ся**.

3. Уважаємо за доцільне внести зміни до § 50 чинного «Українського правопису», замінивши примітку до п. 1 абзацом такого змісту:

«Назви чітко окреслених предметів, що в родовому відмінку закінчуються на **-а (-я)**, мають у знахідному відмінку паралельні форми, спільні з формами родового або називного відмінків: (зрізав) *дуба* й *дуб*, (дав) *карбованця* й *карбованець*, (написав) *листа* й *лист*, (узяв) *ножа* й *ніж*, (поклав) *олівця* і *олівець*, (поставив) *плуга* й *плуг*, (побачив) *автобуса* й *автобус*, (прочитав) *документа* й *документ*. Іменники, що в родовому відмінку закінчуються на **-у (-ю)**, якщо їх вживають у чітко окреслених значеннях, можуть у знахідному відмінку за аналогією мати паралельні форми, спільну з формою називного відмінка та форму на **-а (-я)**: (ухвалити) *декрет* й *декрета*, *закон* й *закона*, (прочитати) *протокол* й *протокола*, (подати) *рапорт* й *рапорта*, (закінчити) *інститут* й *інститута*, *університет* й *університета* тощо», а також вилучивши з прикладів п. 2 § 50 цього правопису слова *будинок*, *декрет*, *інститут*.

1. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Борис Антоненко-Давидович. — К.: Вид-дім «КМ Academia», 1994. — 254 с.
2. Вихованець І.Р. Родовий чи знахідний відмінок? / І.Р. Вихованець // Культура слова. — 1989. — Вип. 37. — С. 93–95. — Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine37-24.pdf>
3. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. — К.: Наук. думка, 1971. — 120 с.
4. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська; за ред. Івана Вихованця. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.
5. Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія / В.В. Німчук, Н.В. Пуряєва. — К.: Наук. думка, 2004. — 583 с. — Режим доступу: <http://www.share.net.ua/forum/index.php?showtopic=2802>

6. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с. (передрук видання 1925 р.).
7. *Матвієнко О.* Назовна та родова форма знахідного відмінка / О. Матвієнко // Збірник державних центральних курсів українознавства. — Х. : Рад. школа, 1930. — Вип. 3. — С. 43–56.
8. *Матвієнко О.* Стилiстичнi паралелi (проти пуризму) / О. Матвієнко. — Харків : Рад. школа, 1932. — 132 с.
9. *Непийвода Н.Ф.* Сам собі редактор: Порадник з української мови / Наталія Непийвода. — К. : Укр. книга, 1998. — 240 с.
10. *Огієнко І.* Наша літературна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон); упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2011. — 356 с. (Бібліотечна серія Фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття». Серія 2. «Зарубіжні першодруки». Том 9).
11. *Синявський О.* Норми української літературної мови / Олекса Синявський. — Львів : Укр. вид-во, 1941. — 363 с.
12. *Смаль-Стоцький С.* Граматика руської мови. / Уложили Степан Смаль-Стоцький, Федір Гартнер. — Третє перероб. вид. — Відень : Придворна і ун-тська друкарня Адольфа Гольцгавзена, 1914. — 202 с.
13. *Смеречинський С.* Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932. / Сергій Смеречинський; Фотопередрук з післясловом О. Горбача. — Мюнхен : Український вільний ун-т, 1990. — 263 с. (Українські граматики, вип. 8). — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1624-smerechinskiy-s-parisi-z-ukrayinskoj-sintaksi/>
14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За заг. ред. акад. УРСР І.К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 584 с.
15. *Тимченко Є.* Акузатив в українській мові (з української складні) / проф. Є. Тимченко, Українська академія наук, збірник історично-філологічного відділу, № 67. — К. : Друкарня Укр. акад. наук, 1928. — 101 с.
16. *Тимченко Є.* Українська граматика / проф. Є. Тимченко, Тов-во «Час» у Києві. — 2-ге вид. — К. : Друкарня Ун-ту св. Володимира, 1917. — 168 с.
17. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та інші. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Укр. енцикл., 2004. — 824 с.
18. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Ін-т української мови. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
19. Український правопис / Народний комісаріат освіти УРСР. — К. : Укр. держ. вид-во, 1946. — 179 с.
20. Український правопис. — Вид. друге, випр. і доп. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 272 с.
21. *Фаріон І.Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. — Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. — 328 с.
22. Фразеологія ділової мови / Уложили В. Підмогильний, Є. Плужник. — 2-ге виправлене видання. — К. : Видав. Тов. «Час», 1927. — 298 с.
23. *Юносова В.О.* Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / Валентина Юносова. — К. : Знання України, 2003. — 126 с. — Режим доступу: http://bdpu.org/philological_faculty/Ukr_mova/Yunosova/monografiya.pdf
24. *Ющук І.П.* Українська мова / І.П. Ющук. — К. : Либідь, 2003. — 640 с.
25. *Ющук І.П.* Український правопис: проект / І.П. Ющук — К. : Видання Пугач О.В., 2008. — 120 с.

Mykhailo Ginzburg (Kharkiv)

ABOUT THE ACCUSATIVE FORMS IN THE UKRAINIAN PROFESSIONAL TEXTS

In the article are generalized the researches of two Ukrainian forms of accusative and there are grounded a necessity of putting into to the active operation the form of this case of nouns with endings -a (-ya) which represented the names of sharp-edged uncreatures of singular masculine of the 2nd declension, in the Ukrainian professional texts. It is drawn attention to the advantages of such a form of accusative before the zero form of accusative.

Key words: zero form of accusative, the form of accusative with the -a (-ya) ending, genitive case.